

ACW'ERS ZIJN RIJK !

PARTICIPATIE IN DE CHRISTELIJKE ARBEIDERSBEWEGING ALS SOCIAAL KAPITAAL

JAAK BILLIET / GUY VAN GYES / HANS DE WITTE

Een van de vele definities in woordenboeken omschrijft 'kapitaal' als een 'rentegevend bezit', als iets dat als vanzelf op termijn een meerwaarde oplevert voor de bezitter. Als sociologen het over 'sociaal' kapitaal hebben, heeft die meerwaarde betrekking op het 'sociale', op aspecten van sociale relaties (structuren) die de doelgerichte samenwerking van individuen binnen sociale verbanden bevorderen (Coleman, 1988). Meer in het bijzonder gaat het om het bestaan van normen van wederkerigheid (rechten en plichten), om beschikbare informatie (kennis), om burgerlijke inzet en om wederzijds vertrouwen (Putnam, 1995). Op individueel niveau heeft dit begrip te maken met burgerlijke deugden die het democratisch gehalte van een samenleving bevorderen, zoals de aan- of afwezigheid bij individuen van zin voor samenwerking, onderling vertrouwen en tolerantie tegenover andere standpunten (Cusack, 1998).

In deze bijdrage willen we bekijken in hoeverre de mate van betrokkenheid bij de christelijke arbeidersbeweging gunstig is voor het ontwikkelen van zulke burgerlijke deugden? In hoeverre kapitaliseert de participatie in de christelijke arbeidersbewe-

Jaak Billiet (m.) is gewoon hoogleraar aan de KULeuven. Hij doceert er methoden van sociologisch onderzoek. Hij is tevens promotor van het Interuniversitair Steunpunt Politiek Opinieonderzoek dat onder meer het verkiezingsonderzoek uitvoert. Onderzoeksdomeinen: kwaliteit van survey-onderzoek, veranderingen in politieke waarden.

Hans De Witte (r.), dr. in de Psychologie, hoofd van de sector Arbeid van het Hoger Instituut voor de Arbeid (Hiva). Onderzoeksdomeinen: beleving van werk en werkloosheid, participatie in de arbeidersbeweging, verschillen inzake opvattingen en leefstijl tussen arbeiders en bedienden ('arbeiderscultuur'), racisme en extreem-rechts.

Guy Van Gyes (l.) is wetenschappelijk medewerker Hiva, KULeuven. Onderzoeksdomeinen: arbeidsverhoudingen en arbeidersbeweging.

ging (afgekort CAB) zich in een groter vertrouwen en sterker geloof in het democratisch samenlevingsmodel? Dank zij empirisch onderzoek dat de voorbije jaren heeft plaatsgevonden, kunnen we een antwoord geven op sommige aspecten van de gestelde vraag.

Het belang van zulke vraagstelling mag niet onderschat worden. Vandaag zijn weer verkiezingen in aantocht. Sinds een 'zwarte zondag' in '91 gaat zulke verkiezingsstrijd niet alleen meer gepaard met zenuwachtigheid bij politici over het eigen behaalde stemresultaat vergeleken met dat van de politieke tegenstrevers, maar ook met een veel bredere zenuwachtigheid over het draagvlak van onze politieke democratie. Diverse onderzoeken in binnen- en buitenland houden voor dat er zoiets bestaat als een vertrouwenscrisis in de politiek en zijn instellingen bij (een deel van) het hedendaagse kiezerspubliek (o.m. Bennett, 1998). Bij elke recente verkiezing van een westerse democratie lijken dan ook de volgende commentaren steeds weer op te duiken: laag opkomstcijfer, succes voor extreem-rechts, groeiend aantal proteststemmen, afkalvende steun voor traditionele partijen. Toch willen we ons hier zelf niet laten verleiden tot enkele doemvoorspellingen in dit verband over de aankomende verkiezingen (mochten we dit al kunnen met enige wetenschappelijke grond). In de plaats daarvan zouden we deze vertrouwensproblematiek op een zijdelingse manier willen aanpakken door te bestuderen in hoever participatie in sociale organisaties zoals die van de CAB het geloof in het democratisch samenlevingsmodel versterkt. We hanteren hier uitdrukkelijk het concept 'samenlevingsmodel' dat breder is dan louter het politieke. Een aantal van de genoemde studies wijst er immers op dat het politieke wantrouwen ingebed is in een breder wantrouwen, in een opvatting gevoed door sociale desintegratie (o.m. Elchardus & Smits, 1999).

BESCHIKBARE GEGEVENS

Welke gegevens zijn nodig om de gestelde vraag min of meer adequaat te beantwoorden? Vooreerst informatie m.b.t. het effect van sociaal kapitaal. In ons geval m.b.t. de vermelde burgerlijke deugden bij individuen. In de twee verkiezingsonderzoeken van het ISPO⁽¹⁾ van 1991 en 1995 zijn tal van indicatoren opgenomen die betrekking hebben op multiculturele openheid/geslotenheid, op vertrouwen in anderen en in politieke actoren, op belangstelling voor politiek, en op de gerichtheid op het individu of op de gemeenschap (ISPO/PIOP 1995 en 1998). Daarnaast beschikken we over een onderzoek naar de politieke kennis van de Vlamingen (Billiet, Cambré & Swyngedouw, 1997). Daarin is een uitgebreide meting van de beschikbaarheid over politieke informatie voorhanden. Het gaat hier telkens om grootschalige surveys die een goede weergave zijn van de Vlaamse bevolking tussen 18 en 75 jaar in de bestudeerde perioden. Naast deze kern van subjectieve variabelen (waardeoriëntaties en attitudes) bevatten deze onderzoeken telkens een set van achtergrondvariabelen die relevant zijn voor de vermelde aanwezigheid (?) van sociaal kapitaal, met name de sekse, de generatie waartoe men behoort, het genoten onderwijs, inkomen, professionele categorie en de mate van kerkelijke betrokkenheid. Vermits elk van deze kenmerken van invloed kan zijn op de 'deugden' die het democratisch gehalte van de samenleving bevorderen, is het nodig om ze onder con-

trole te houden, als we het zuiver effect van de betrokkenheid bij de CAB willen onderzoeken. Elk van deze onderzoeken bevat ook informatie over het actief lidmaatschap van verenigingen, maar dit is ruw gemeten en er is geen directe informatie over de mate van betrokkenheid bij de CAB. We kunnen met dit onderzoek bijgevolg wel nagaan in hoeverre de actieve betrokkenheid bij verenigingen een gunstig effect heeft op de vermelde burgerlijke deugden, maar niet hoe dit effect varieert naarmate de aard van de betrokkenheid en ook niet wat het lidmaatschap van de CAB aangaat.

Kan de gestelde vraag dan eigenlijk niet beantwoord worden? Toch wel. In de loop van 1995 werd een grootschalig onderzoek gehouden onder de leden van de CAB. De dataset "Het draagvlak gefotografeerd" (Van Gyes & De Witte, 1996) bevat gegevens van 2.150 leden, kernleden, bestuursleden en vrijgestelden van ACW-deelorganisaties. De gegevens werden in het voorjaar van 1995 verzameld via een schriftelijke vragenlijst bij een disproportionele gestratificeerde en getrapte toevalssteekproef van leden, kernleden, bestuursleden en vrijgestelden. De globale respons bedroeg 64%.⁽²⁾ Naast een aantal bijkomende metingen van waardeoriëntaties werden inzake 'burgerlijke deugden' zoveel mogelijk dezelfde schalen als in de ISPO-onderzoeken overgenomen. Daardoor is vergelijkbaarheid met de globale bevolking in principe mogelijk, al dienen we daar onmiddellijk aan toe te voegen dat in "Het draagvlak gefotografeerd" de modale leden fors ondervertegenwoordigd zijn ten voordele van de sterker betrokkenen. Men mag dus niet zomaar de percentages vergelijken. In "Het draagvlak gefotografeerd" is echter een meer diepgaande meting van de mate van betrokkenheid bij de beweging uitgevoerd. Dit zal ons toelaten om op de gestelde vraag inzake het sociaal kapitaal van de CAB een adequater antwoord te geven dan in ander onderzoek het geval is. Dankzij dit onderzoek onder de leden van de CAB kunnen de algemene bevindingen over de relatie tussen het actief lidmaatschap aan verenigingen en zekere indicatoren die bevorderlijk zijn voor het democratisch gehalte van de samenleving, toegepast worden op de CAB.

We zullen nu eerst bondig de voornaamste bevindingen uit de verschillende ISPO-onderzoeken voorstellen, om vervolgens de aandacht volledig te richten op "Het draagvlak gefotografeerd".

BEVINDINGEN UIT (VROEGER) ISPO-ONDERZOEK

In een vroegere studie werd binnen de optiek van sociaal kapitaal het effect van de kerkelijke of levensbeschouwelijke betrokkenheid en het actief lidmaatschap van vrijwilligersorganisaties nagegaan op zeven indicatoren van maatschappelijke desintegratie (Billiet, 1998). Deze zeven indicatoren hadden betrekking op maatschappelijke desoriëntatie en wantrouwen (anomie), het zich bedreigd voelen door de aanwezigheid van migranten, gevoelens van superioriteit van het eigen volk en minderwaardigheid van andere volkeren, utilitair individualisme (een soort van egoïsme of eigenbelang-eerst), politiek wantrouwen, gebrek aan politieke interesse, en het niet-geneigd zijn om deel te nemen aan democratische verkiezingen.⁽³⁾ Als in een samenleving het wederzijds vertrouwen in de anderen en in de politieke actoren ontbreekt, men zich bedreigd voelt door de aanwezigheid van inwijkelingen die men bovendien als minderwaardig beschouwt, en als men slechts een geringe be-

langstelling heeft voor de politiek omdat men niet gelooft dat de democratie goed functioneert, dan is dat niet gunstig voor het vestigen van normen van wederkerigheid en evenmin voor samenwerking. Het is in die betekenis dat de term 'sociale desintegratie' in de vermelde studie gebruikt werd. Zulke toestand wijst op de afwezigheid van deugden die gunstig zijn voor het democratisch gehalte van de samenleving.

Het actief lidmaatschap van christelijke organisaties, zoals trouwens het lidmaatschap van andere ideologische gekleurde verenigingen, los van de andere relevante variabelen, had een beduidend maar veeleer zwak afremmend effect op deze zeven indicatoren van sociale desintegratie. Dat was trouwens ook de verwachting, maar wij hadden een sterker effect verwacht. Het genoten onderwijs blijkt in elk geval veel meer invloed te hebben op de vermelde indicatoren. Naarmate men meer onderwijs genoten heeft, scoort men fors lager op de indicatoren van sociale desintegratie. Het veeleer zwakke effect van het lidmaatschap moet geëvalueerd worden in het licht van enerzijds een ander kenmerk dat er sterk verband mee houdt en dat van dezelfde orde is, met name de kerkelijke betrokkenheid (eveneens een aspect van sociaal kapitaal), en anderzijds de veeleer ruwe meting van het lidmaatschap van verenigingen. Wij vermoeden dat een betere meting van de betrokkenheid bij verenigingen die op waarden betrokken zijn, een groter effect zou laten zien. In de vermelde studie werd het vermoeden geuit dat het desintegratie afremmend effect van het verenigingsleven kan toegeschreven worden aan de zgn. sociaal-culturele christenheid (Billiet, 1998: 45). Het betrokken discours verwijst immers naar medemenselijkheid, solidariteit en rechtvaardigheid. Dit vermoeden kon in die studie bij gebrek aan gegevens echter niet getest worden.

In een andere studie werd de aandacht toegespitst op het effect van actief lidmaatschap van verenigingen op de politieke kennis (Billiet, Cambré & Swyngedouw, 1997; Billiet & Cambré, 1999). Het beschikken over politieke kennis is o.i. bevorderlijk voor maatschappelijke integratie omdat het de kiezers toelaat om meer bewust en met kennis van zaken van hun democratische rechten gebruik te maken. Wie over meer kennis beschikt, vindt gemakkelijker zijn of haar weg en is minder onzeker over maatschappelijke ontwikkelingen. In deze studie werd gevonden dat het actief lidmaatschap op een onrechtstreekse wijze een beduidend effect heeft op het beschikken over politieke kennis. Toch is dit netto-effect ook hier weer veeleer zwak.⁽⁴⁾ Vergeleken met de niet actieve leden van verenigingen neemt bij de actieve leden de standaardscore op een schaal die de politieke kennis meet gemiddeld netto met 15% toe. Ook bij dit onderzoek moet de bedenking gemaakt worden dat de betrokkenheid bij verenigingen te ruw gemeten is en dat bovendien geen onderscheid gemaakt is naargelang van de ideologische kleur van de vereniging waarvan men actief lid is.

HET DRAAGVLAK GEFOTOGRAFEERD

Samengevat kan men dus zeggen dat het actief lidmaatschap van (christelijke) organisaties, onder controle van andere relevante variabelen, gunstig blijkt in te werken op indicatoren van sociale integratie. In het bijzonder wat de christelijke organisaties aangaat, werd dit hypothetisch toegeschreven aan de zgn. sociaal-culturele christenheid. Het onderzoek "Het draagvlak gefotografeerd" laat tot op zekere hoogte toe

om na te gaan of deze hypothese klopt. Dit kan door het beantwoorden van de volgende twee vragen. Mogen we, ten eerste, inderdaad beweren dat de kleinere kans van actieve leden van christelijke organisaties om hoog te scoren op indicatoren van sociale desintegratie kan toegeschreven worden aan waardeoriëntaties rond de zgn. sociaal-culturele christenheid? Is het inderdaad, ten tweede, zo dat binnen de christelijke arbeidersbeweging de kans op het aankleven van voorstellingen die sociale integratie belemmeren, afneemt naarmate men sterker de waarden van de sociaal-culturele christenheid aanvaardt, of moet naar een andere verklaring gezocht worden? Het gaat hier om twee verschillende vragen waarvan alleen de tweede voluit kan beantwoord worden omdat het onderzoek “Het draagvlak gefotografeerd” uitsluitend betrekking heeft op leden van de CAB. We kunnen wel een indruk geven van de richting van het antwoord op de eerste vraag, maar om ze volledig te beantwoorden, zouden we moeten beschikken over een algemene steekproef waarin de subgroep van leden van de CAB even diepgaand onderzocht is als in “Het draagvlak gefotografeerd”. Zulke gegevens zijn nog niet voorhanden.⁽⁵⁾

“Het draagvlak gefotografeerd” bevat de klassieke achtergrondvariabelen die van belang zijn om te verklaren waarom mensen anders scoren op de indicatoren van het wantrouwen in het democratische samenlevingsmodel. Deze variabelen zijn: de mate waarin men onderwijs genoten heeft, het netto-maandinkomen van het huishouden ingedeeld in klassen, de leeftijd van de ondervraagde, het behoren tot een kerk en de mate van deelname aan kerkelijke praktijken, de beroepscategorie. Bovendien is er een variabele die vanuit het oogpunt van sociaal kapitaal van uitzonderlijk belang is: de mate van integratie in de beweging. Dit is een ordinaal gemeten variabele die uitdrukt in welke mate de ondervraagden qua positie structureel geïntegreerd zijn in de beweging (enkelvoudig lid, meervoudig lid, enkelvoudig kernlid, meervoudig kernlid, ACW-bestuurslid, vrijgestelde).⁽⁶⁾ Zulke scherpe meting van integratie in een beweging ontbreekt in de algemene surveys. We moeten er voor alle duidelijkheid wel op wijzen dat in het steekproefontwerp de gewone leden sterk ondervertegenwoordigd zijn zodat we voorzichtig moeten zijn bij schattingen t.a.v. het geheel van de aangesloten leden. Onze belangstelling gaat echter vooral naar het zoeken van verbanden en contrasten tussen subgroepen en die zijn minder gevoelig voor het signaleerde steekproefprobleem.

Naast de achtergrondkenmerken en een indicator voor integratie in de beweging zijn in “Het draagvlak gefotografeerd” verscheidene waardeoriëntaties en collectieve voorstellingen over de relatie tussen samenleving en individu opgenomen. Het gaat hier om sets van uitspraken met vijf antwoordmogelijkheden gaande van ‘sterk oneens’ (score 1) naar ‘sterk eens’ (score 5) en om aangeboden waarden die voorzien in zes antwoordalternatieven gaande van ‘tegen mijn principes’ (score 0)⁽⁷⁾ naar ‘uiterst belangrijk’ (score 5). Op basis van deze uitspraken en waarden werden verscheidene schalen geconstrueerd die alle onderzocht werden op hun interne consistentie en geldigheid. Voor de technische details verwijzen we naar het oorspronkelijk rapport.⁽⁸⁾

Eerst worden de indicatoren van de sociaal-culturele christenheid behandeld, daarna gaan we in op een aantal indicatoren van sociale desintegratie. Ten slotte wordt de samenhang van deze concepten en hun relatie tussen de achtergrondvariabelen en de mate van structurele integratie in de beweging onderzocht.

Sociaal-culturele christenheid: sociale rechtvaardigheid en solidariteit

Theoretisch werd de *sociaal-culturele christenheid* gedefinieerd als een vorm van collectief bewustzijn dat gestalte kreeg in de periode van toenemende ontkerkelijking en differentiatie van het rooms-katholiek geloofssysteem. De ontwerpers van het concept (Billiet & Dobbelaere, 1976) beschouwden dit 'christelijk' collectief bewustzijn als een 'succesvolle' vervanging van het 'katholiek' collectief bewustzijn, waardoor het georganiseerde katholicisme (de verzuiling) stevig overeind kon blijven en zelfs groeien in jaren van toenemende ontkerkelijking (1960-1980). Dit collectief bewustzijn bestond enerzijds uit een rechtvaardiging van het bestaansrecht van de christelijke instellingen en anderzijds uit een beschrijving van hun eigenheid. In het kader van deze studie is vooral dit laatste van belang. Het gaat om een conglomeraat van waarden die gevat kunnen worden onder de term 'sociaal personalisme' met klemtonen op gemeenschapszin, solidariteit, rechtvaardigheid en zorgzaamheid. Vanzelfsprekend kan maar sprake zijn van een 'collectief' bewustzijn als deze waarden centraal staan in de collectiviteit en mits ze door velen 'gedragen' worden. Uit "Het draagvlak gefotografeerd" blijkt nogmaals hoe algemeen deze waarden verspreid zijn onder de leden van de CAB (zie verder).

Twee sets van items bestrijken rechtstreeks de inhoud van dit collectief bewustzijn: enerzijds een subset van waarden uit de bekende waardeset van Schwartz (1990) en anderzijds een schaal over solidariteit. De waarden waarover sprake zijn gelijkheid (gelijke kansen voor iedereen), sociale rechtvaardigheid (de zorg voor de zwakken), rechtvaardigheid (de zorg dat iedereen krijgt wat hem toekomt), bestaanszekerheid (recht van bestaan voor uzelf en uw naasten), vrede (een wereld zonder oorlog of strijd).⁽⁹⁾ Het achterliggende concept heeft hoofdzakelijk betrekking op de *waarden i.v.m. rechtvaardigheid*. De interne consistentie van de schaal is veeleer gering, maar nog nipt voldoende (Cronbachs $\alpha = 0,67$). In de uitspraken over *solidariteit* wordt gezegd dat men zich pas gelukkig kan voelen als men zich kan inzetten voor een gemeenschappelijk doel, als men iets kan doen voor anderen zonder iets terug te verwachten en als anderen ook gelukkig zijn. Verder wordt er beweerd dat mensen maar vrij kunnen zijn als zij zich daar samen voor inzetten en dat men samen sterker en slimmer is dan alleen.⁽¹⁰⁾ De interne consistentie van deze schaal is voldoende ($\alpha = 0,72$). Bemerkt dat deze laatste schaal goed aansluit bij het zgn. sociaal personalisme waarin een perfecte harmonie tussen persoonlijk geluk en collectief welzijn vooropgesteld wordt. Mensen die deze uitspraken beamen, geven meer gewicht aan de verbondenheid met een collectiviteit dan aan individuele vrijheid, een aspect dat niet uitdrukkelijk in de gekozen items aanwezig is.

Het gaat hier duidelijk om twee aspecten van de sociaal-culturele christenheid: sociale rechtvaardigheid en solidariteit. Deze twee schalen correleren redelijk sterk ($r = 0,40$). De gemiddelde scores zijn bijzonder hoog: 21,6 voor sociale rechtvaardigheid op een schaal die theoretisch varieert tussen 0 en 25, maar die in deze populatie 9,0 als laagste feitelijk voorkomende score heeft. Drie op vier van de ondervraagden heeft een score tussen 20 en 25, wat betekent dat de waarden rond (sociale) rechtvaardigheid door de meerderheid in sterke tot zeer sterke mate onderschreven worden. De tweede schaal (solidariteit) is eveneens betrekkelijk homogeen. Drie op vier van de ondervraagden heeft een score tussen 17 en 24, het theo-

retisch maximum. Deze waardeoriëntaties zijn bijgevolg onder de leden van de CAB zeer zeker dominant aanwezig en we weten ook dat ze in het officieel discours van deze beweging hoog aangeschreven staan.

Het is echter de vraag of deze waardeoriëntaties voldoende discrimineren t.o.v. de niet-leden, want alleen dán kunnen ze een verklaring bieden voor de verschillen in de indicatoren van sociale desintegratie. Wat de waarde 'sociale rechtvaardigheid' aangaat, hebben we geen vergelijking. Drie van de zes uitspraken over solidariteit (de tweede component) werden ook voorgelegd in het verkiezingsonderzoek van 1995 (ISPO/PIOP, 1998: 50-51). Daar blijkt echter dat deze uitspraken door vrijwel evenveel ondervraagden onderschreven worden, als hier onder de leden van de CAB het geval is. Er is alleen een verschil m.b.t. de uitspraak over het zich inzetten voor een gemeenschappelijk doel. Deze uitspraak wordt gemiddeld door tien procentpunten meer leden van de CAB onderschreven, dan dit in de algemene bevolking het geval is. Kortom, de schaal over solidariteit discrimineert weinig en kan daarom bezwaarlijk als de verklaring van de verschillen tussen actieve leden en niet-leden inzake indicatoren van sociale desintegratie opgevoerd worden. Tenware dat ook bij de leden van andere verenigingen dit solidariteitsgevoel doorslaggevend zou zijn, maar dan kan men niet meer gewagen van iets dat typisch zou zijn voor christelijke organisaties. Ondanks de geringe variatie in deze twee componenten van sociaal-culturele christenheid blijkt er toch nog een positieve samenhang met de mate van integratie in de CAB te zijn. De correlaties tussen de mate van betrokkenheid en de waardeoriëntaties rond (sociale) rechtvaardigheid en solidariteit zijn respectievelijk 0,14 en 0,20, wat betekent dat op deze twee schalen hoger gescoord wordt naarmate men intenser bij de CAB betrokken is. Uiteraard dient hier de opmerking gemaakt dat het ook best zou kunnen dat dit verband niet alleen bij CAB-participanten terug te vinden is, maar ook bij leden of kernleden van de zgn. nieuwe sociale bewegingen of de socialistische beweging (om er maar twee te noemen). Vanuit het perspectief van sociaal kapitaal zou men dat mogen verwachten. Helaas kunnen onze data, beperkt tot de CAB, daar geen antwoord op geven.

Bepaalde waarden die dicht aansluiten bij de traditionele christelijke ethische en religieuze boodschap zijn wel typisch voor de CAB, maar men kan die nog moeilijk tot de 'sociaal-culturele christenheid' rekenen, omwille van hun verwijzing naar het religieuze. Deze waarden zijn duidelijk terug te voeren naar een afzonderlijke achterliggende factor die we 'christelijke religie' noemen. Het betreft: onthechting (het werelds bestaan achter u laten), nederigheid (bescheiden zijn, uzelf wegcijferen), godsvrucht en godsgeloof, spiritualiteit (de nadruk leggen op hogere zaken dan het louter materiële), vergevingsgezindheid en verantwoordelijkheid. De interne consistentie is niet zo hoog, maar nog net aanvaardbaar ($\alpha = 0,68$). De spreiding is eveneens relatief klein. Deze schaal heeft een reikwijdte van 0 tot 25, maar 75% van de ondervraagden heeft een score hoger dan 20, wat erop wijst dat de overgrote meerderheid van de leden van de beweging de meeste van deze waarden onderschrijft. Op basis van vorig onderzoek verwachten we dat deze waardeoriëntatie weinig of geen samenhang vertoont met indicatoren van sociale desintegratie, maar we moeten dit toch opnieuw onderzoeken.

Indicatoren van sociale desintegratie

Sociale desintegratie werd hier gedefinieerd als oriëntaties die ongunstig zijn voor de ontwikkeling van burgerlijke deugden die het democratisch gehalte van de samenleving bevorderen. Uit “Het draagvlak gefotografeerd” selecteren we een viertal houdingen waarvan wij denken dat zij niet gunstig zijn voor de zin voor samenwerking, onderling vertrouwen en tolerantie. Het gaat om het zgn. utilitair individualisme, wantrouwen in anderen en in de toekomst, politiek wantrouwen, de weerstand tegen nieuwkomers (migranten).

Het *utilitair individualisme* zou kunnen opgevat worden als de tegenpool van solidariteit, maar zowel in het verkiezingsonderzoek, als in een onderzoek dat het thema “individu en gemeenschap” expliciet als onderwerp heeft (Waege, 1997 : 246), blijkt dat de schalen die respectievelijk utilitair individualisme en solidarisme meten, niet kunnen samengevoegd worden tot één meetinstrument, ondanks het feit dat deze uitspraken in een zelfde set aangeboden worden. Vermoedelijk kan dit verklaard worden doordat de individualismeschaal niet alleen de eigen ingesteldheid tegenover eigenbelang meet, maar eveneens het beeld dat men heeft over het individualisme bij anderen (Waege & Billiet, 1998). Daarom kunnen we deze oriëntatie beschouwen als een indicator voor sociale desintegratie.

Het *utilitair individualisme* in de betekenis van Elchardus & Heyvaert (1990: 155-156) heeft betrekking op het ongeremd nastreven van persoonlijke belangen en succes, zonder al te veel rekening te houden met anderen. De vier indicatoren voor het utilitair individualisme hebben betrekking op de stelling dat solidariteit onzin is en dat iedereen eerst voor zichzelf en zijn belangen moet zorgen, dat alleen macht en geld tellen, dat het nastreven van persoonlijk succes belangrijker is dan te zorgen voor goede relaties met andere mensen, en dat men altijd bedrogen uitkomt als men niet eerst voor zichzelf zorgt. De interne consistentie tussen deze items is ruim voldoende ($\alpha = 0,76$). Drie van de vier uitspraken worden afgewezen door 56% tot 80% van de ondervraagde leden van de CAB. De schaal varieert tussen 0 en 16, maar de helft van de ondervraagden heeft een score van 4 of minder en slechts 25% heeft een score van méér dan 7. Bij de leden van de CAB wordt de stelling dat solidariteit onzin is door 82,4% van de ondervraagden afgewezen, tegenover ‘slechts’ door 61,8% in de globale bevolking. De andere vergelijkbare uitspraken over geld en macht en over eigen succes worden evenwel door evenveel respondenten in de algemene bevolking als onder de leden van de beweging afgewezen: 67% wijst telkens de uitspraak af dat alleen macht en geld tellen; 75% vindt eigen succes niet belangrijker dan de zorg voor anderen (ISPO/PIOP, 1998: 49-51). Bijgevolg is ook hier het verschil met de globale bevolking niet bijzonder groot. Toch is het zo dat de mate van utilitair individualisme afneemt naarmate men sterker betrokken is bij de CAB ($r = -0,25$).

In “Het draagvlak gefotografeerd” werd zowel de maatschappelijke (desoriëntatie) als de politieke (onmacht) component van de sociale desintegratie (anomie) in de betekenis van Srole (1956) onderzocht. De component *maatschappelijke desoriëntatie* werd gemeten via een set van uitspraken die betrekking hebben op onmacht en op wantrouwen in anderen en in de toekomst. Deze uitspraken drukken uit dat men niet meer weet wie men nog kan vertrouwen, dat de toekomst waarover men

zich zorgen maakt, hopeloos geacht wordt en niet kan gepland worden. Respondenten die hoog scoren op de schaal hebben bovendien het gevoel dat alles te snel verandert, zodat ze niet meer weten wat te doen en dat de dingen op hen afkomen zonder dat zij daar veel aan kunnen doen. Zij zijn ook van oordeel dat ze het steeds slechter zullen hebben. Degenen die hoog scoren op deze schaal, hebben ook de indruk dat zij van geen tel zijn in de samenleving. De onzekerheid (“niet meer weten wat te doen”) blijkt het zwaarst te wegen in het concept dat door deze schaal gemeten wordt. De interne consistentie is groot ($\alpha = 0,85$). Deze schaal varieert van 0 tot 36, maar de helft van de ondervraagden heeft een score lager dan 17, terwijl 25% een score van 21 of meer heeft. Voor zover we kunnen vergelijken, zijn de leden van de CAB gemiddeld beduidend minder maatschappelijk gedesorienteerd dan de globale bevolking (ISPO/PIOP, 1998: 52-54).

Zes uitspraken meten het concept *politieke onmacht* afdoende (Cronbachs $\alpha = 0,84$). Enkele uitspraken hebben betrekking op de onzin van het gaan stemmen omdat de partijen toch maar doen wat ze willen of omdat een stem er niet toe doet omwille van het grote aantal kiezers. Dat de politici alleen maar geïnteresseerd zijn in de stem van de burgers en niet in hun opinie, is een derde item. Verder wordt gezegd dat de politiek een vuile boel is en dat er geen eerlijke politici meer zijn. Verschillende van deze uitspraken hebben ook bij de CAB-leden een ruime aanhang, maar toch beduidend minder dan in de algemene bevolking. Andere uitspraken, zoals de onzin van het stemmen of de oneerlijkheid van de politici, genieten weinig bijval (minder dan 20%). Deze schaal varieert van 0 tot 24, maar 50% van de ondervraagden heeft een score lager dan 11. Dit wijst er op dat de politieke vervreemding bij deze mensen, en vergeleken met de algemene bevolking, veeleer gering is (ISPO/PIOP, 1998: 153-156).

Een uitgesproken afwijzende houding tegenover nieuwkomers (migranten) kan eveneens beschouwd worden als ongunstig voor samenwerking in het kader van een politieke democratie. We weten immers uit vorig onderzoek dat het zich bedreigd voelen door nieuwkomers uit andere culturen die laag op de maatschappelijke ladder staan, sterk samenhangt met gevoelens van sociale desoriëntatie (onzekerheid over de toekomst) en met het wantrouwen in anderen en in de politiek verantwoordelijken. De houding tegenover migranten wordt hier gemeten via de vijf negatief geformuleerde uitspraken die in alle vorige onderzoeken de kern van het empirisch construct vormen. Deze vijf items hebben betrekking op het niet binnen willen laten van gastarbeiders, het niet vertrouwen van migranten, van oordeel zijn dat de migranten een gevaar zijn voor de tewerkstelling, vinden dat zij profiteren van de sociale zekerheid, en van oordeel zijn dat moslims een bedreiging zijn voor de eigen cultuur. De schaal heeft een sterke interne consistentie ($\alpha = 0,87$). Als men rekening houdt met de betekenis van de items in de schaal, wordt het duidelijk dat de mate van het beamen van de stereotype vooroordelen tegenover de migranten vooral betrekking heeft op het zich bedreigd voelen m.b.t. materiële (tewerkstelling, sociale voorzieningen) en culturele goederen. Bij degenen die hoog scoren op deze schaal worden de allochtonen beschouwd als mensen die hier gekomen zijn om op termijn de verworven welstand af te nemen, de zekerheid te verstoren en de eigen cultuur te vervangen door de hunne. De allochtonen worden beschouwd als ‘zondebok’ voor wat mis gaat en ze worden verantwoordelijk geacht voor de ‘verwarring’.

Deze schaal varieert tussen 0 (zich niet bedreigd voelen, niet afwijzend) en 20 (sterk negatief tegenover de migranten) en het gemiddelde is 9,05. De helft van de respondenten heeft een score lager dan 9 en 25% van de CAB-leden scoort hoger dan 12. Ook op dit vlak scoren de leden van de CAB beduidend lager op de schaal dan gemiddeld in de algemene bevolking het geval is. Ongeveer een vierde is van oordeel dat men de gastarbeiders beter niet had binnen gelaten, terwijl in de algemene bevolking 35% die mening is toegedaan. Eveneens één op vier is van oordeel dat de migranten hier komen profiteren van de sociale zekerheid. In de algemene bevolking deelt meer dan de helft die mening. Veel minder leden van de CAB menen dat de migranten niet te vertrouwen zijn (12%) tegenover dubbel zoveel in de algemene bevolking. Alleen wat het gevoel van een culturele bedreiging aangaat, is er geen verschil (rond 35%).

Betrokkenheid bij CAB als sociaal kapitaal

In wat voorafging, hebben we kunnen vaststellen dat de ondervraagde leden van de CAB in grote mate waarden als sociale rechtvaardigheid en solidariteit tot de hunne maken, maar dat ze daarin niet beduidend verschillen van de algemene bevolking, althans wat het beamen van uitspraken daarover aangaat. Er is alleen een beduidend verschil inzake het waarderen van het zich inzetten voor een gemeenschappelijk doel. Het collectief bewustzijn dat we 'sociaal-culturele christenheid' noemden, is wel degelijk collectief, algemeen aanvaard, maar het is niet specifiek. Er zijn echter wel beduidende verschillen wat de indicatoren van sociale desintegratie aangaat. De leden van de CAB zijn beduidend minder maatschappelijk gedesoriënteerd, ze hebben minder wantrouwen in de toekomst en in anderen, bovendien hebben ze merkbaar minder wantrouwen tegenover politiek verantwoordelijken, ze lijken iets meer vertrouwen te hebben in de politieke democratie, ze voelen zich in mindere mate bedreigd door de aanwezigheid van migranten. Inzake het utilitair individualistisch beeld van de samenleving zijn ze niet zo verschillend van de algemene bevolking.

We moeten hierbij vermelden dat, in vergelijking met de populatie van alle aangeslotenen bij de deelorganisaties van het ACW, in deze steekproef relatief meer leden opgenomen zijn met een grotere mate van betrokkenheid bij de beweging. Dit kan toegeschreven worden aan het steekproefplan waarin naar verhouding méér kernleden en bestuurleden opgenomen waren, en aan verschillen in response (de kans op het invullen van de vragenlijst nam toe naarmate de betrokkenheid bij de beweging sterker was). Als de lagere percentages met een negatieve houding tegenover de migranten daaraan toegeschreven kunnen worden, ligt dat in de lijn van onze hypothese.

We moeten hierbij natuurlijk voor ogen houden dat de vergelijking met de algemene bevolking niet helemaal opgaat omdat de gewone leden in de steekproef sterk ondervertegenwoordigd zijn. Maar dit kan het verschil moeilijk volledig verklaren. Vooreerst weten we uit vroeger onderzoek, waarbij in de algemene bevolking gecontroleerd werd voor de relevante variabelen, dat er inderdaad een effect van het lidmaatschap van christelijke (en andere) organisaties is. Bovendien verschilt de steekproef, op de aard van het lidmaatschap na, relatief weinig van de globale bevolking wat de verdeling van de voornaamste prediktoren van de indicatoren van so-

ciale desintegratie aangaat. Het aantal lager geschoolden is er even groot als in de onderzoeken van het ISPO (1996): rond 20%. Er is ook geen verschil in het aandeel van de categorie met een diploma van het lager onderwijs en het lager secundair onderwijs (25%). Dit zijn de twee onderwijscategorieën waarin 'negatieve' houdingen beduidend meer aanwezig zijn. Er zijn naar verhouding meer mannen (59%) dan vrouwen in de steekproef van de leden, maar deze variabele heeft vrijwel geen netto-effect op de indicatoren. De ACW-steekproef is ouder in vergelijking met de globale bevolking, maar op basis van dit kenmerk zou men mogen verwachten dat het zich bedreigd voelen of de maatschappelijke desoriëntatie in sterkere mate aanwezig is.

De belangrijkste vraag is hiermee echter nog niet beantwoord. Als er verschillen zijn, is het nog de vraag of die wel op rekening van de mate van betrokkenheid mogen geschreven worden. We hebben deze hypothese rechtstreeks getoetst door na te gaan wat het netto-effect is van de mate van betrokkenheid bij de beweging, onder controle van andere relevante variabelen zoals leeftijd, genoten opleiding, inkomen en kerkelijke betrokkenheid. Dit (direct en indirect) netto-effect kan uitgedrukt worden in een cijfer dat varieert tussen -1 en $+1$. Hoe dichter de cijfers bij deze uiterste waarden liggen, hoe sterker het effect in de ene of de andere richting. Cijfers rond nul wijzen erop dat er geen invloed is.⁽¹⁾ De kritische ratio's (tussen haakjes) geven weer in welke mate de parameters statistisch significant zijn.⁽²⁾ De R^2 onder aan de tabel geeft aan hoeveel procent van de variatie in de betreffende variabele (indicator) verklaard werd in dit model.

De mate van het onderschrijven van sociale rechtvaardigheid neemt toe naarmate men ouder is en meer betrokken bij de beweging. De effecten zijn alle van dezelfde orde, maar veeleer matig (rond 0,14). Dat was na het voorgaande ook te verwachten, gegeven de geringe spreiding in deze schalen. Het effect van de mate van betrokkenheid op de christelijke religiositeit is bijzonder klein (0,07) in vergelijking met de invloed van de leeftijd (0,20) en de kerkelijke betrokkenheid (0,34). Wat dit laatste aangaat, kan men zich afvragen of kerkelijke betrokkenheid de religiositeit bepaalt dan wel omgekeerd.

Wat het utilitair individualisme betreft, zijn de effecten van de opleiding (-0,20), de betrokkenheid bij de beweging (-0,18) en de kerkelijke betrokkenheid (-0,15) ongeveer van dezelfde orde. Het individualistisch beeld van de samenleving maakt minder kans naarmate men meer onderwijs genoten heeft, meer kerkelijk is, intenser participeert in de beweging en de waarden van rechtvaardigheid (-0,12) en solidariteit onderschrijft (-0,19). De maatschappelijke desoriëntatie neemt vooral af onder invloed van het genoten onderwijs (-0,31) en de welvaart (gemeten via het inkomen) (-0,14). Dit ligt natuurlijk in de verwachting: wie een steviger maatschappelijke positie heeft voelt zich minder onzeker. Toch heeft de mate van betrokkenheid bij de beweging bijkomend een licht gunstig effect (-0,09). Wat de politieke vervreemding aangaat, komt de mate van betrokkenheid bij de beweging als voornaamste factor te voorschijn (-0,27), gevolgd door de genoten opleiding (-0,20) en de kerkelijke betrokkenheid (-0,13). De betrokkenheid bij de CAB (-0,22) en het genoten onderwijs (-0,21) werken ongeveer in dezelfde mate afremmend wat de negatieve houding tegenover de migranten aangaat. Naarmate men ouder is, voelt men zich daarentegen meer bedreigd (0,18). De waarden rond sociale rechtvaardigheid en solidariteit heb-

Tabel. *Schatting van de (gestandaardiseerde) totale effecten (kritische ratio's tussen haakjes) van de prediktoren van de houding tegenover de migranten, onder het best passend model*

Prediktoren	Soc. cult. christenheid				Indicatoren van sociale desintegratie		
	soc-just	solidair	christel	individ	desorient	polalien	migra
leeftijd	0,13 (5,25)	0,13 (5,04)	0,20 (8,4)	0,11 (4,37)	0,05 (5,87)	0,03 (3,36)	0,18 (8,32)
opleiding	-0,06 (-2,3)	-0,07 (-3,07)	0,10 (4,6)	-0,20 (-8,52)	-0,31 (-13,75)	-0,20 (-9,55)	-0,21 (-9,21)
inkomen	-	-	-	-	-0,14 (-6,69)	-0,05 (-6,29)	-0,03 (-6,2)
particip	0,14 (6,28)	0,17 (7,64)	0,07 (3,11)	-0,18 (-7,85)	-0,09 (-4,27)	-0,27 (-12,76)	-0,21 (-10,02)
kerkbet	-	0,13 (5,29)	0,34 (15,97)	-0,15 (-6,39)	-0,04 (-4,57)	-0,13 (-6,67)	-0,07 (-7,33)
soc-just	-	0,40* (15,2)	0,33* (13,3)	-0,12 (-5,56)	-	-	-0,08 (-3,89)
solidair	*	-	0,36* (12,24)	-0,19 (-8,38)	-	-	-0,08 (-4,73)
christel	*	*	-	-	-	-0,05 (-2,27)	-
individ	*	-	-	-	0,32 (14,85)	0,29 (13,78)	0,36 (17,43)
desorient	-	-	-	-	-	0,38 (18,37)	0,24 (11,37)
polalien	-	-	-	-	-	-	0,25 (11,51)
R ²	0,04	0,10	0,22	0,19	0,27	0,37	0,37

* Dit zijn correlaties i.p.v. regressiecoëfficiënten.

ben eveneens een licht afremmend effect op het zich bedreigd voelen door de migranten (-0,08). In de rechter benedenhoek van de tabel kan men aflezen dat de indicatoren van sociale desintegratie beduidend op mekaar inwerken.

BESLUIT

Ter afronding mogen we bijgevolg zeggen dat de mate van betrokkenheid bij de CAB wel degelijk kan beschouwd worden als sociaal kapitaal, in de betekenis dat houdingen die ongunstig zijn voor het democratisch gehalte van de samenleving er negatief door beïnvloed worden. We hebben ech-

ter niet kunnen aantonen dat dit omwille van de waarden van de sociaal-culturele christenheid is. Deze waarden blijken alleen een zwakke bijkomende invloed te hebben op het individualisme en op de houding tegenover de migranten. Bovendien doet er zich op dit vlak weinig verschil voor met de algemene bevolking. Waarschijnlijk zijn concrete praktijken, engagementen en ervaringen in de beweging belangrijker voor maatschappelijk vertrouwen dan het aanhangen van abstracte waarden.

Drie opmerkingen nog. Ten eerste betekent het vaststellen van het verband tussen participeren in de CAB en een positieve houding tegenover het democratisch samenlevingsmodel niet dat dit een exclusief kenmerk is van deelname aan het ACW-netwerk. We mogen er zelfs veeleer vanuit gaan dat dit verband ook opgaat voor andere middenveldorganisaties. Onze data hebben echter alleen maar betrekking op de ACW-achterban. Ten tweede is de richting van het verband niet helemaal duidelijk: zorgt participatie in een middenveldorganisatie voor meer sociaal kapitaal of is het verband omgekeerd, namelijk mensen met een verhoogd sociaal kapitaal zijn veeleer bereid om (blijvend en actief) te participeren in maatschappelijke organisaties. Laten we voorlopig spreken over een wederzijds verband tussen de opvattingen van het individu en deze participatie. Dit leidt ons tot een derde en laatste opmerking. Het vaststellen van zulk verband is natuurlijk één zaak. Een volgende, belangrijke stap lijkt ons inzicht te verkrijgen in de processen die achter dit verband schuilgaan: hoe komen zulke participanten van middenveldorganisaties tot een verhoogd sociaal kapitaal of democratisch vermogen? Wat is de plaats, rol en kracht van (specifieke) sociale bewegingen daarin? T.a.v. een politiek beleid dat zijn (vermeende) democratische vertrouwenscrisis 'kapitaalkrachtig' wil aanpakken, is dit een belangrijke vraagstelling.

BIBLIOGRAFIE

- BENNET, W.L. (1998) 'The Uncivic Culture: Communication, Identity and the Rise of Lifestyle Politics', *Political Science and Politics*, 31: 4, p. 741-762.
- BILLIET, J. (1998) 'Sociaal kapitaal, levensbeschouwelijke betrokkenheid en maatschappelijke integratie in België', *Tijdschrift voor Sociologie*, 19: 1, p. 3-54.
- BILLIET, J. & CAMBRE, B. (1999) 'Social capital, active membership in voluntary associations and some aspects of political participation: an empirical study'. In: K. NEWTON & P. WHITELEY (eds.) *Social Capital and European Democracy*. London: Routledge (in druk).
- BILLIET, J., CAMBRE, B. & SWYNGEDOUW, M. (1997) 'De kennis van de federale logica en van de bevoegdheden en het beleid van de Vlaamse Overheid: een verklaringsmodel', *Res Publica*, 39: 4, p. 609-627.
- BILLIET, J. & K. DOBBELAERE (1976) *Godsdienst in Vlaanderen. Van kerks katholicisme naar sociaal-kulturele kristenheid*, Leuven, Davidsfonds.
- BILLIET, J., H. DE WITTE & H. WAEGE (1999) *Betrokkenheid bij de Christelijke Arbeidersbeweging en de houding tegenover migranten: een onderzoek naar de verklaringskracht van de notie 'sociaal-culturele christenheid'*. Leuven: departement Sociologie. Bulletin DA1999-13.

- CUSACK, R. TH. (1998) 'Social Capital, Institutional Structures and Democratic Performance: A Comparative Study of German Local Government', p. 393-446, in: X., *Studies of Democratic Government*. Berlin: WZB.
- COLEMAN, J.S. (1988) 'Social Capital in the Creation of Human Capital', *American Journal of Sociology*, 94 (Supplement), S95-S210.
- ELCHARDUS, M. & HEYVAERT, P. (1990) *Soepel, Flexibel, Ongebonden*. Brussel: VUBPress.
- ELCHARDUS, M. & SMITS, W. (1999) 'Een paar bouwstenen voor een democratisch project', *Samenleving en politiek*, 6: 3, p. 36-46.
- ISPO/PIOP, 1991 *General Election Study Belgium. Codebook and Questionnaire*. Leuven/Louvain La Neuve: ISPO/PIOP, 1995.
- ISPO/PIOP, 1995 *General Election Study Belgium. Codebook and Questionnaire*. Leuven/Louvain La Neuve: ISPO/PIOP, 1998.
- PUTNAM, R. D. (1995) 'Bowling Alone: America's Declining Social Capital', *Journal of Democracy*, vol. 6, p. 65-78.
- SCHWARTZ, S.H. (1990) 'Individualism-collectivism. Critique and proposed refinements', in *Journal of Cross-Cultural Psychology*, vol. 2: 2, p. 139-157.
- SROLE, L. (1956) 'Social integration and certain corollaries: an exploratory study', in *American Sociological Review*, vol. 21: 6, p. 709-716.
- VAN GYES, G. & DE WITTE, H. (1996) *Het draagvlak gefotografeerd. Een enquête naar de collectieve identiteit bij leden, kernleden en beroepskrachten van het ACW en zijn deelorganisaties*. Leuven: HIVA.
- WAEGE, H. (1998) *Vertogen over de relatie tussen individu en gemeenschap. Ontwikkeling en validering van meetinstrumenten in het kader van survey-onderzoek*. Leuven: Acco.
- WAEGE, H. & BILLIET, J. (1998) 'Individualisme: een kwestie bij de eeuwwende?', Pp. 16-46 in: *Vlaanderen gepeild: de Vlaamse Overheid en Waardenonderzoek*. Brussel: ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.

-
- (1) ISPO: Interuniversitair Steunpunt Politiek Opinieonderzoek. Het is gevestigd aan de afdeling Dataverzameling en Analyse, departement Sociologie, KU Leuven, en wordt geleid door J. Billiet (promotor), M. Swyngedouw (onderzoeksdirecteur) en A. Carton (interviewernetwerk).
- (2) Zoals kon verwacht worden, is de respons groter naarmate men sterker bij de beweging betrokken is.
- (3) Elk van deze indicatoren werd in het vermelde onderzoek gemeten via een set van items op basis waarvan betrouwbare schalen geconstrueerd werden. Wie hierover meer informatie wenst, kan de schaalconstructies raadplegen in de bijlage bij het vermelde artikel in *Tijdschrift voor Sociologie* (Billiet, 1998).
- (4) Een gestandaardiseerde regressiecoëfficiënt β van 0,15 vergeleken met het effect van de genoten opleiding ($\beta = 0,62$) en met het effect van de sekse ($\beta = 0,26$): mannen hebben meer politieke kennis dan vrouwen).
- (5) Als we er in zouden slagen om de gegevens van "Het draagvlak gefotografeerd" te koppelen aan het verkiezingsonderzoek van 1995, zou ook de eerste vraag kunnen beantwoord worden. Deze operatie is niet zo eenvoudig en wordt onderzocht.
- (6) Bij de telling ging het om lidmaatschap en/of vrijwilligerswerk (kernlidmaatschap) in volgende organisaties en diensten: ACV, CM, KWB, KAV, KBG, Vakantiegenoegens, Ziekenzorg en ACW.
- (7) De oorspronkelijke score -1 werd vervangen door 0 bij onze verwerking tot schalen.
- (8) In een aantal gevallen werden de oorspronkelijke schalen opnieuw aangemaakt met het oog op het reduceren van ontbrekende waarden. Voor meer details, zie: J. Billiet, H. De Witte & H. Waege (1999).
- (9) In "Het draagvlak gefotografeerd" wordt deze schaal 'universalisme' genoemd (Van Gyes & De Witte, 1996: B46).
- (10) In "Het draagvlak gefotografeerd" wordt deze schaal 'solidarisme (altruïsme)' genoemd (Van Gyes & De Witte, 1996: B47). Deze schaal werd oorspronkelijk ontworpen door Mark Elchardus.
- (11) De informatie over het volledig geteste model is gepubliceerd in een bulletin van het departement Sociologie, KU Leuven (Billiet, De Witte & Waege, 1999) en kan bekomen worden bij de auteurs.
- (12) De kritische ratio (t) geeft aan hoe waarschijnlijk het is dat een parameter in de populatie gelijk is aan nul. Een parameter met een absolute waarde van 1,96 of meer geeft bijvoorbeeld aan dat die kans gelijk of kleiner dan 0,05 is; een parameter van 2,58 komt overeen met een kans van 0,01 enz. Hoe groter de absolute waarde is, hoe groter de statistische significantie. Deze informatie is er alleen voor de statistisch geschoolde lezer, zoals trouwens ook de volgende informatie over het passend zijn van het model: Chi-kwadraat = 30,44; df = 17; p = 0,03; RMSEA = 0,02; p-value of close fit = 1,0; N = 2.000.